

Sedlák, Petr

Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945-1948

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 2005, vol. 54, iss. C52, pp. [133]-148

ISBN 80-210-4192-7

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102605>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR SEDLÁK

ŽIDÉ A ŽIDOVSKÁ OTÁZKA V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1945–1948

Úvod

Pod židovskou otázkou po skončení druhé světové války rozumím široký okruh záležitostí, které kompaktně souvisely s reálně existujícími problémy repatriovaného židovského obyvatelstva, i s obecnými představami o jeho občanském, národnostním a společenském postavení ve státě. V této souvislosti nelze opomenout ani „podotázku“ palestinskou, tj. souhrn postojů k vytvoření židovského státu v Palestině. V praxi se potom jednalo především o to, jakým způsobem poskytnout Židům sociální pomoc, na jakém hospodářském základě je zařadit zpět do ekonomiky země, jak upravit restituci jejich majetku arizovaného Němci a po květnu 1945 převzatého pod národní správu, dále o otázku vyřešení jejich národnostních, menšinových a občanských práv. Československá vláda byla nucena zaujmout postoj ke vzniku židovského státu ihned po skončení války v souvislosti s migrací židovských uprchlíků z východní a střední Evropy přes Československo a s diplomatickou aktivitou sionistických organizací.

Při pozornějším pohledu na konkrétní rozměry a podobu „řešení“ židovské otázky v lidově-demokratickém Československu je ve vztahu k této otázce patrný určitý rozpor. Na jednu stranu je všeobecně známo, že v roce 1945 jsou Židé deklarováni jako rovnoprávní a na rasovém či národnostním základě nevydělována složka československého obyvatelstva a dochází k ráznému odsuzování antisemitismu a k organizování pomoci židovským uprchlíkům, později po Únoru 1948 i k výrazné diplomatické, vojenské a demografické podpoře vzniku židovského státu. Na druhou stranu jsou taktéž časté mnohé přechýlny vůči Židům nečeské národnosti. Sociální a hospodářskou pomoc, stejně jako navrácení židovského majetku, lze považovat jednoznačně za neúspěšné a nedokonané. Záhy po skončení války také panuje představa o přeměně židovského organizovaného společenství v zemi na kontrolovanou asimilovanou náboženskou společnost.

Oficiální ideologické a politické představy o řešení židovské otázky po skončení války však neexistovaly a není např. upravena zvláštním legislativním opatřením. Nanejvýše máme k dispozici několik žurnalistických a politických pojednání, kte-

rá však příliš dogmaticky a nereálně, pokud vůbec, vysvětlují naznačený rozpor. Omezený způsob, jakým se vedoucí činitelé, úřady a veřejnost postavila k problémům židovského obyvatelstva v praxi, samozřejmě především vycházel volně ze starších předválečných postojů zaujímaných obecně vůči Židům a řekněme z posuzování židovské otázky před válkou. Ty jsou ale zásadně prohloubeny nebo pozměněny nastolením lidově-demokratické politické platformy v důsledku druhé světové války a předválečných ekonomických krizí, resp. odvíjí se od revize politických, národnostních a hospodářských poměrů v Československu, rozpracované v londýnském exilu a Moskvě a schválené v Košickém vládním programu.

Ve svém příspěvku se snažím na některých konkrétních příkladech osvětlit, o jaké předválečné postoje k Židům vlastně šlo a jaké byly jejich příčiny. Dále je mojí ambicí pokusit se alespoň popsat, jakých podob dosáhly po válce v důsledku jmenovaných národnostních a sociálních změn a konečně jaký vliv na ně měly mocenské ambice komunistické strany. Závěrem se snažím všechny relevantní představy o Židech shrnout, stejně jako představy o řešení poválečné židovské otázky zastávaných napříč společnostmi.

Úvodem lze uvést, že představy o Židech a o řešení židovské otázky po válce byly formovány dvěma základními okolnostmi, a to tím, jak byla v předválečném československém státě a v české společnosti v minulosti vůbec vnímána jednak národnostní role židovského obyvatelstva, jednak jeho hospodářské a sociální role.

Již zmiňované celospolečenské přijetí nacionálních a sociálních akcentů v letech po válce tyto „tradiční“ příčiny silně podtrhlo a každopádně pohled na židovskou otázku zpolitizovalo. Potom se hodnocení vztahu židovského obyvatelstva k předválečnému československému státu, českému národu z hlediska státní a národnostní loajality, tzn. mnichovské iredentě, ale také k jeho účasti na osvobození země jeví v novém světle. To je oproti první republice a roli Židů v Rakousko-Uhersku a jejich účasti na první světové válce podstatný rozdíl. Svoji roli hrály samozřejmě i jiné vlivy, jako např. šíření poválečného materialismu apod.

Mocenské ambice komunistů, projevující se v nejvyšší politice i v každodenní praxi, přidaly k výše uvedenému další závažné proměnné, jež se odvíjely především:

- od prosazování zahraničněpolitického stanoviska Moskvy k řešení židovské otázky po válce v souvislosti se vznikem židovského státu (pozitivní faktor)
- od zastávání názoru, že Židé by neměli utvářet širší společenství nad rámec státem kontrolované náboženské společnosti
- od prosazování znárodňování jako jednoho z hlavních prostředků politického boje o mocenský monopol v zemi, které se muselo dostat do rozporu s koncepcí restituce židovského majetku.

Postavení židovského obyvatelstva

Ihned po skončení války se osvobozeným Židům dostalo snad ze všech stran ujištění, že s nacistickými rasovými zákony je definitivně konec. Odsouzení antisemitismu samozřejmě koresponduje s deklarovaným obnovením prvorepubliko-

vé demokracie a bylo v souladu s politicky etablovanou socialistickou ideologií. Z těchto pozic také vychází apriorní odmítání pojímat židovské obyvatelstvo jako jeden národnostně homogenní a rasově spřízněný celek.

Demonstrace postojů, odsuzujících vymezení Židů dle norimberských zákonů, vedla v praxi k tendenci nepoužívat pojem Žid vůbec. Korektním se stalo používat označení „osoba židovského původu“, případně „osoba považována za Žida“ (rozuměj nacisty) apod. Židé samotní brali tuto skutečnost jako spravedlivou kompenzaci. Společně s mnoha politiky hlasitě odsuzovali označení rasového původu, ke kterému po válce samozřejmě v různých, nejen negativních souvislostech (v tisku, v administrativním řízení apod.), docházelo.¹

Opatrné zacházení s pojmem Žid je patrné např. z pokynů ministerstva vnitra pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností (dle přihlášení se k národnosti v roce 1930) – praví se v něm: „Barbarství nacismu, opírající se o rasovou teorii vybijelo se především a ve vrchované míře na osobách tzv. ‚židovského původu‘ a tzv. ‚židovských míšencích‘ [...] Nacismus svůj první úder vedl proti tzv. ‚židům‘ a druhý proti Čechům a Slovákům...“²

Anulace nesmyslného a antisemitského „házení do jednoho pytle“ a paušalizování bylo jistě záslužné, skutečnost, proč byla tak vehementně prosazována, je však komplikovanější a měla přinejmenším i jeden negativní důsledek. Politika nečinění rasových rozdílů sebou apriori nesla zamítnutí pojímat všechny Židy automaticky jako oběti persekuce. To znamená jako složku obyvatelstva, která byla specificky poškozena a která mohla být také jako určitá skupina specificky a účinně rehabilitována.³ „Mnozí myslí, že postačí, když nerozlišují. Libují si v představě vlastní spravedlnosti, když se k nám chovají jako k jiným. Jde o to, aby naši přátelé pochopili, že naše situace fyzická i duševní je mimořádná, že ještě drahnou dobu potřebujeme zvláštního zřetele [...] Povrhním zrovnoprávněním nám ještě není pomozeno,“ píše se ve Věstníku, periodiku Rady židovských náboženských obcí (dále jen RŽNO) v roce 1947.⁴ Židovská reprezentace se snažila neustále poukazovat na známou skutečnost, že Židé, kteří se vraceli z koncentračních táborů, na rozdíl od persekovaných Čechů, se většinou neshledali se svou rodinou, neměli kde bydlet, prožili větší trauma a také jsou díky společensko-hospodářským změnám hůře pracovně uplatnitelní.

O „humanitárním“ vydělení Židů po válce však nemohla být řeč – nacistické propagandě se předhazovalo, že Židy vyděluje, což by dle tehdejších názorů zna-

¹ Název Žid byl v úředním styku zakázán v prosinci 1945 oběžníkem ministerstva vnitra č. B-2111-10/12-45-II/1, Zrušení označování rasového původu v úředním styku ze dne 10. 12. 1945.

² B u l í n o v á, Marie (edd.): *Československo a Izrael v letech 1945–1956*. Dokumenty. Praha 1993, s. 55 a 56.

³ N ě m e č e k, Jan a kol.: *Cesta k dekretům a odsun Němci*. Praha 2002, s. 122. Židé tvořili 80 % všech československých obětí (asi 340 tisíc osob) a je pravda, že tvořili velmi pestrou, nesourodou mozaiku odlišnou především geograficky a stupněm asimilace.

⁴ *Tragická příhoda*. In: Věstník, IX/8 (15. 4. 1947), s. 102.

menalo dělat to samé. Nehledě na obavy ze zesílení antisemitismu. V případě, že by se Židům dostalo hromadně zvláštní pomoci. To by mohlo být veřejností chápáno jako prosazení zvláštních privilegií a práv pro Židy. Jak bude ještě zmíněno, k jisté míře averze vůči Židům jako celku postačily i přednostní práva v národních správách apod., které pro některé z nich plynuly ze zákona jako odčinění a pomoc persekvaným.

V době probíhající nacionální vlny a vytyčení nacionální politiky Československa jako národní domoviny Čechů a Slováků si nikdo nechtěl připustit existenci jakési „menšiny“. Židé, u kterých byla všeobecně očekávána asimilace, a už i jen proto, že jich byla hrstka, neměli u nás vytvářet zvláštní kategorii občanů ani v právně-politickém ohledu. Obnovení židovské národnosti tak nepřicházelo v úvahu – k jejímu oficiálnímu úřednímu zrušení však vláda nepřistoupila, pravděpodobně z obavy ze zahraničních reakcí. Především americké a sionistické kruhy na neobnovení židovských menšinových práv často poukazovaly. V tomto případě se státní orgány spokojily s odvoláním na plné zaručení náboženského vyznání zakotveného v ústavě. Ale i redukce židovského společenství na náboženské židovství měla být prohloubena. To odpovídalo představám vládnoucích elit o budoucnosti náboženství v zemi vůbec, podle nichž měla být budována beztrždní ateistická společnost. Plně je realizovali komunisté po Únoru '48, když ustavili nad církvemi a náboženskými společnostmi, tedy i nad židovskými obcemi, státní kontrolu. Po válce bylo všeobecně souzeno, že Židé, kteří svoje židovství chápali národnostně, tj. především sionisté, mají, pakliže se nerozhodnou pro nacionální identifikaci s českým nebo slovenským národem, odejít po jeho vzniku do židovského státu.

Výše popsany přístup a představy v praxi vedly k tomu, že politická reprezentace považovala židovskou otázku v Československu vůbec za uzavřenou; což apriori vedlo k ignorování konkrétních problémů židovského obyvatelstva: „V Československu jde pouze o otázku Čech a Slovák, či Němec a Maďar. O nic jiného...“ tvrdí Mladá fronta v roce 1945.⁵ Všichni mají stejná práva a povinnosti. Případné projevy antisemitismu ve společnosti jsou potom nejčasněji komentovány jako dílčí a izolované důsledky nacistické propagandy během války, v konkrétnějších případech jako nepřijatelná, ale pochopitelná reakce na vnímání negativních rolí Židovstva před válkou (viz dále).

Českoslovenští představitelé se rádi dovolávali i humanistického ducha masarykovské, ve střední Evropě vůči Židům nejtolerantnější, prvorepublikové demokracie. Můžeme se setkat i s tvrzením, že český národ antisemitismus odmítl s odporem prvního prezidenta vůči obvinění Hilsnera z rituální vraždy na přelomu 19. a 20. století. Není-li antisemitismus, není ani žádná židovská otázka. Jistá tradice nepřiznávat si v českém národě antisemitismus se silně projevila v londýnském exilu. Např. proto, že Československo bojuje na straně spojenců také proti nacistické rasové ideologii, není dobré před nimi přiznávat projevy antisemitismu ve vlastních řadách, což vedlo k ignorování jistých problémů s protizidovskými

⁵ *Rozhoduje národnost, ne rasa*. Mladá fronta, roč. 1, č. 131 (11. 10. 1945), s. 6.

incidenty a částečně i atmosférou v zahraničních československých jednotkách. Přiznávat si problémy jako čistě „židovské“ a kvůli jejich řešení vydělovat Židy nebylo vítáno také pro obavy z dopadů tvrzení nacistické propagandy mezi českým obyvatelstvem, že spojenci válku vedou kvůli zájmům Židů.

Konkrétní představy o poválečné rehabilitaci židovského obyvatelstva a židovská politika vůbec, respektive její neexistence, vycházela především z výše popsanych premisí. Zachována zůstala i po únorovém puči 1948, pouze se ze zahraničněpolitických důvodů (antisionismus) se prohloubila o vyhranění postoje k národnímu židovství a přetrvávala tak až do roku 1989. Toto na první pohled tolerantní a rovnostářské schéma, propagandisticky zvýrazňované v opozici k imperialistickému nacionalismu a rasismu, bylo velmi vhodným prostředkem pro prezentaci vlastního údajně pokrokového a spravedlivého přístupu vůči Židům narozdíl od západního zahraničí. Z pramenů vyplývá až úzkostlivá obava ústředních orgánů z obvinění z protižidovské politiky ze Západu, a to nejen v prvních poválečných letech.⁶ Nové nacionální a sociální poměry se negativně promítly do postavení Židů již v roce 1945 a stát se musel vyrovnávat s kritikou přicházející ze západních zemí a především z tamních židovských kruhů posuzovaných jako „vlivné“.

Nelze opomenout, že ignorování a bagatelizace skutečné podoby židovské otázky, mohla vyvěrat z pocitu viny z vědomí nesmírné židovské tragédie. Poválečný tajemník RŽNO, dr. Kurt Wehle, na tuto komplikovanou a do značné míry psychologickou záležitost upozorňuje. Vysocí politici se dle něj cítili provinile, kdykoliv užili pojem „Židé“ nebo „židovský“ v souvislosti s Židy nebo židovskými problémy. Obávali se snad obvinění, že užívají tato označení jako urážlivý pojem.⁷ Snaha zbavit se pocitu viny nebo zahnat neschopnost postavit se k nesmírně složitému židovskému problému není po válce nepochopitelná.

Konkrétní představy o židovském obyvatelstvu a řešení židovské otázky po válce

Židé germanizovali. Takto zjednodušeně by se dal nazvat vůbec nejrozšířenější stereotyp panující ve společnosti ohledně Židů. Ztotožnění židovského obyvatelstva s německým živlem je staršího data a netřeba zde jeho příčinám věnovat

⁶ Např. NA Praha – ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872. Např. Referát pro Gottwalda ve věci protižidovských nálad na Slovensku: „Vzhledem k politickému významu antisemitismu, lze mít za to, že reakce použije tohoto prostředku k tomu, zdiskreditovat dnešní režim [lidově-demokratický v Československu – pozn. autora] na západě, kde na tyto otázky je velmi citlivě reagováno.“

⁷ Wehle, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Volume III. New York – Philadelphia 1984, s. 529, pozn. 32. Tato snaha (odpor) vyhnout se negativním konotacím tohoto pojmu, vedla k absurdním situacím. Nebylo bráno v úvahu, že Židé a jejich problémy byly stále velmi akutní a nešlo jinak než označovat je jejich pravým jménem.

velký prostor. Přesto např. Václav Kopecký ve svém pamfletu o antisemitismu z roku 1945 poukazuje na skutečnost, že provázanost Židů s německým etnikem, kulturou a společností je dána historicky, tedy nikoliv z politických či zjištěných příčin. Poukazuje i na fakt, že tato provázanost je od druhé poloviny 19. století na ústupu ve prospěch české nebo židovské národní orientace, nehledě na to, že proces „odněmčení“ je definitivně dovršen nacistickou persekucí.⁸

Jak ale naznačují některé veřejné projevy jeho politických kolegů a později jeho samotného i ohlasy v dobovém tisku, tyto racionální důvody se nedočkaly příliš velkého uplatnění, tzn. nepřevážily sílu nacionálně motivovaných předpokladů vůči Židům. Nejmarkantněji se projevilo pojmání Židů jako exponentů německví v tendencích považovat osoby přihlášené v roce 1930 k židovské národnosti jako Němce, přestože přihlášením se k židovskému národu dávali Židé naopak často najevo vůli neidentifikovat se s německvím. Existuje doklad, že i prezident Beneš se po válce vyjádřil k problému židovského „němčení“, pro jehož historické a apolitické příčiny neměl příliš pochopení – v soukromém rozhovoru s jedním funkcionářem židovské organizace poukázal na skutečnost, že kvůli Židům v Moravské Ostravě vešla za první republiky v platnost česko-německá dvojjazyčnost vyplývající z dosažení 20% podílu národnostní (zde tedy německé) menšiny na celkovém počtu obyvatelstva.⁹

Ve svých důsledcích se výše popsany přístup samozřejmě dotkl nejvíce Židů, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti. V české a moravské části Československa se jednalo po osvobození asi o dva tisíce osob. Jelikož neexistoval separátní přístup k Židům, který by akceptoval např. jejich automatické uznání jako státně spolehlivých osob z důvodů nacistické persekuce, dostávají se tyto osoby do pozice příslušníků německé národnosti, respektive se stávají Němci židovského náboženského vyznání.

Jako všechny osoby německé národnosti, které za nacismu trpěly pod politikou, národnostní nebo rasovou persekucí, směli němečtí Židé žádat o navrácení občanství bez ohledu na to, že se u všech dala předpokládat rasová persekuce během války. Tzv. němečtí Židé měli být individuálně prověřeni, zda se neprovinili proti českému nebo slovenskému národu a zachovali věrnost republice. Museli prokázat, že se aktivně zúčastnili boje za osvobození republiky nebo že skutečně trpěli persekucí.¹⁰

I zde figurovala snaha ústředních orgánů, aby navenek tato lustrace nevyzněla jako postup proti Židům. Navíc bylo potřeba se postavit ke zprávám z regionů

⁸ K o p e c k ý , Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*. Praha 1945, s. 15.

⁹ AMV Praha, fond 425-233-6. Záznam Ing. Arnošta Frischera, předsedy RŽNO, o pohovoru s Benešem (nedatováno, pravděpodobně rok 1946). Není vyloučeno, že Beneš údaj převzal z protizidovského pamfletu „Že není židovské otázky?“, který zasal v roce 1945 prezidentovi Jan Šimeček. Viz Archiv KPR Praha, Inv. č. 1515, sign. D 484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu.

¹⁰ W e h l e , Kurt: *První kroky do svobody*. In: *Věstník*, VIII/4 – 5, s. 31: „Dokud tento důkaz neprovede, jest fakticky považován za Němce, nemůže se vřadit do hospodářského života, nedostává zaopatřovací plat, nedostává státní pensi, nemůže získat byt atd.“

o diskriminaci německých Židů, a dokonce o jejich zařazování do odsunových transportů s Němci. Hlasitě na ně reagovala RŽNO a opět se ozvaly protesty ze Západu. Budiž poznamenáno, že ministerstvo vnitra se snažilo situaci těchto osob několika oběžníky a vyhláškami zlepšit. Tyto případy bezpráví nedosáhly extrémních rozměrů, případy fyzického ohrožení osob můžeme považovat za minimální.

S národnostně negativním pojetím Židů úzce souvisí i tendence ke snižování významu židovské účasti na osvobození Československa. Také vztah Židů k republice a jejím vedoucím národům, Čechům a Slovákům, je často hodnocen jako záporný, či přinejmenším chladný. Také z těchto důvodů se přeci jenom neprosadil smířlivější přístup k německým Židům.

Tak tam bylo v Ústí nad Labem, kde byli Židé německé národnosti místními orgány skutečně omezováni, neboť Okresní správní komise tvrdila, že „ podle československé ústavy nečiní rozdílu mezi osobou židovskou a nežidovskou, že zná toliko Čechy a Němce“. Tento přístup je nám již znám, nyní je podstatnější další část zprávy: „To, že Židé trpěli pod nacistickou zlovůlí, jim ještě nezakládá českou národnost, pouze dává předpoklad pro antifašistické smýšlení. Další a stejně důležitou podmínku, tedy věrnost demokraticko-republikánské myšlenky Československa, však mnozí z nich splnit nemohli, neboť OSK je známo chování mnohých židovských příslušníků, kteří nejen trpěli nacistické rejdy ve svých podnicích, mnohdy je podporovali, byť tak činili z obavy o svůj majetek [...] Důkazem jsou zejména míšenci, kteří byli již o republice členy SdP tak dlouho, až byli vyhozeni pro svou rasovou příslušnost. Ti Židé, u nichž se prokáží dvě podmínky, budou individuálně osvobozeni od nošení bílé pásky.“¹¹

Zde se setkáváme pravděpodobně s neobvyklým názorem veřejnosti, že někteří Židé, především němečtí v pohraničí, před válkou nejen němčili, což by se dalo pochopit jejich existencí v německém prostředí, nýbrž že i do poslední chvíle podporovali německá iredentistická a nedemokratická hnutí. Dokazovat zachování věrnosti republice a českou národnost bylo nutné i v případech majitele, který zahynul v důsledku nacistické persekuce v koncentračním táboře a o jehož majetek žádali jeho dědici.¹²

Otázkou samozřejmě zůstává, do jaké míry jde o umělé zdůrazňování domnělého negativního postoje Židů k Československu z důvodů neochoty či lenosti přiznat si mylnost svého stereotypního uvažování o Židech jako germanizátorech.

¹¹ B u l i n o v á , Marie (edd.): *Československo a Izrael 1945–1956, dokumenty*. Praha 1993, s. 28–30. Dopis RŽNO ministerstvu vnitra, ve kterém protestuje proti diskriminování židovských občanů německé národnosti OSK v Ústí nad Labem, 12. a 19. 10. 1945.

¹² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, inv. č. 5774, sign. 2095, karton 1322. Úřední protokol číslo 6024-II-1404/46 založený 4. 4. 1946 II.Odb./odd.1 (Bermann) ve věci Výklad dekretu 33/45 Sb. o státním občanství Němců a Maďarů – k bodu, aby dědicové nemuseli předkládat osvědčení o národní spolehlivosti zahynuvších dle dekretu 33, „poněvadž je prakticky obtížné, podepsati potvrzení o spolehlivosti takové osoby, která byla již před léty ze svého bydliště deportována“. Tedy nikoliv návrh z nějakých humanitních příčin nebo z důvodu, že persekuce znamená důkaz národní spolehlivosti. Přesto: „Zástupci ostatních ministerstev s tímto návrhem však nesouhlasili.“

Obvinění z „němčení“ a iredenty se pochopitelně mohlo zneužít v tom případě, kdy se neshodovaly zájmy Žida žádajícího o restituci svého majetku a jeho nynějšího správce (viz dále). Stejná „pověst“ však provázela některé složky židovského obyvatelstva běžně za první republiky a setkáváme se s nimi v archívních dokumentech.¹³

V době po květnu 1945 má aktivní odboj, tedy hlavně účast na boji v československých zahraničních jednotkách a činnost partyzánů, ve společnosti velkou váhu a politický význam. Nacistické vyhlazování Židů jako aktivní odboj rozhodně nahlíženo nebylo. Skutečnost, že persekuce z rasových důvodů, tedy „pasivní“ odboj, měl pro dotčené daleko horší fyzické následky než pro aktivně bojující, není brán v potaz. To můžeme posuzovat jako důkaz o promítnutí zpolitizování společnosti i na posuzování obětí války, a to na úkor humanity.

Zákon číslo 255/1946 Sb. o osvobozených politických vězňích je nakonec přijat v podobě, která umožňuje výhody i pasivním obětem nacismu, tedy také rasově persekvaným. Došlo tak v postavení vězňích a internovaných osob nacisty z důvodů rasových nebo náboženských k vyrovnání s pozicí vězňů politických. I v tomto případě se projevila neochota vymezit Židy jako jednu skupinu poškozených, dokonce ani jako „rasově persekvaných“ – rasová persekuce je dle některých připomínek k zákonu vlastně podskupinou politické persekuce, a proto nemá být důvod vymezovat oběti rasově.

Pro přesnost je nutné uvést, že ne všichni Židé rasovou persekucí trpěli. Velká část z nich stihla emigrovat. Všichni byli persekucí ale ohroženi a pro exil se rozhodli v obavě z ní. Někteří později v emigraci zahynuli, např. po německém obsazení Francie. Všichni přišli o svůj majetek zanechaný v zemi. Pro reemigranty bylo důležité, např. při žádosti o zachování občanství nebo restituci, vykázat osvědčení o aktivní účasti na národním odboji v zahraničí.

Po osvobození v roce 1945 se socializační tendence ve společnosti pochopitelně promítly i v nové koncepci hospodářství. V důsledku její implikace se však v obnoveném státě ocitly v nejisté společenské situaci nejen osoby spojené s cizím národním prvkem, ale i majetní lidé. Staly se cílem obvinění ze zavrhaného kapitalismu označovaného nyní jako amorální a asociální a je v nich hledána příčina bídy širokých mas zaměstnanců.

Nepřekvapí nás, že se tento přístup nevyhnul ani Židům, ať byli nacisty persekvaní sebevíce a jejich materiální situace se válkou radikálně zhoršila. I v tomto případě je rozhodující politické třídní hledisko, resp. posouzení jejich ekonomické činnosti před válkou, kdy byli Židé většinou materiálně zajištěnou složkou obyvatelstva a mnoho z nich bylo majiteli větších podniků. Žádaný sociální původ tak většinou nevykazují.

Převládá názor o nutnosti židovské obyvatelstvo jako celek „proletarizovat“ a zapojit ho do hospodářství na stejné úrovni jako české zaměstnance, čímž má

¹³ Srovnej např. C r h o v á , Marie: *Jewish Politics in Central Europe: The Case of the Jewish Party in interwar Czechoslovakia*, s. 18, pozn. 54. Studies at CEU. <http://www.ceu.hu/jewishstudies/yearbook.htm>.

být řešen údajný problém s jejich kapitalistickou a nezdravou předválečnou ekonomickou pozicí a sociálním postavením. To bylo podobně jako jejich německví, dáno historicky, protože Židé do této pozice byli vlastně vtlačeni. Přestože tento názor zastávali mnozí politici a lze ho nazvat oficiálním, ve skutečnosti však zůstává v široké veřejnosti převládajícím názor, že Židé jsou boháči vykořisťující české dělníky. Toto negativní pojetí je zdůrazněno a posíleno chápáním Židů nejen jako kapitalistů, ale v kombinaci s identifikací Židů jako Němců – stále je akcentována údajná role Židů při šíření germanizace pomocí kapitálu. Neboť je to především německý kapitál, jenž je během české národní emancipace chápán jako prostředek ke germanizaci českých zemí.

Tento přístup lze vysledovat v projevu ministra vnitra Noska před národními správci v Brně dne 20. ledna 1946, který silně zasáhl proces obnovy židovského společenství v zemi. Prohlásil v něm: „Dekretem č. 108/45 Sb. totiž postihujeme [konfiskací – pozn. autora] i majetek osob, které snad byly za nacistického režimu persekvovány, ale dokud byly na svobodě, využívaly svého postavení a majetku proti naším národům a naší republice. Vyřídíme tudíž při jedné a téže příležitosti nejen nepřítel, který přímo poškozoval a ničil náš národ ve spolupráci s Hitlem, ale vyřídíme hospodářsky i ty, kteří rozvracovali naši národní existenci germanisací a podobnými činy, třebaže nespolečně pracovali s nacismem. Zejména, paní a pánové, na Brněnsku i z Brna samotného máme mnoho dokladů o tom, jak tam někteří Němci udržovali germanisaci a také ji podporovali. Někteří pak byli také zavřeni, poněvadž byli židovského původu a tedy trpěli částečně pod nacistickým terorem, ale zde musíme všichni zkoumat, jak se tyto jednotlivci chovali ještě za doby republiky, jestliže germanisovali, němčili neb podporovali německé školy, jejich majetek náleží státu a musí býti konfiskován“.¹⁴

Výše zmíněné faktory nejsou jedinými, které měly vliv na dobové pojmání Židů v české společnosti. Je nutné vzít v potaz několik dalších.

Jedním z nich může být např. poválečný materialismus. Ve svých důsledcích vedla válka a po ní prosazovaná socializace hospodářství, zjednodušeně řečeno, k degradaci respektu k soukromému vlastnictví, na kterém je zastavena občanská společnost. Následně se ve společnosti rozšířily trendy, které paradoxně nevedly k rovnostářství či proklamované beztřídní společnosti. K moci se prostřednictvím odborového hnutí a státní správy dostávaly ambiciózní nekvalifikované kádry zaměstnanců.

K navrácení židovského majetku ze strany českých nabyvatelů nepřístupovaly soudy přísně, zatěžovaly restituenty byrokratiismem a samotný restituční zákon chránil osoby, jež ho získaly v „dobré víře“. V mnohých případech restituci vylučovaly „dokonané činy“, tj. takové přesuny a manipulace s majetkem, které ho de facto činily nenavratitelným.¹⁵ Pochopitelně, když vezmeme v úvahu snahy

¹⁴ AMV Praha, fond 425-231-3. Osobní korespondence Ing. Frischera, předsedy RŽNO. Frischer zmiňuje silný negativní dopad projevu na praxi úřadů ve věci vracení židovského majetku.

¹⁵ J a n ě í k , Drahomír – K u b ů , Eduard – K u k l í k , Jan ml.: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000). Praha 2003, s. 60 a 61.

o socializaci a „odněmčení“ hospodářství, není těžké si představit, že na vrácení židovského majetku neměly zájem ani místní úřady a v mnohých případech byly první, které ho zabraly (viz dále).

Nelze předpokládat, že mnoho Čechů, kteří nabyli během války židovský majetek zneužitím tísně původních vlastníků, je postiženo po osvobození zákonem, přestože retribuční zákon na podobné nečestné majetkové zisky pamatoval pěti až deseti lety těžkého vězení. Přístup retribučního soudnictví, prošetřujícího ve velmi malé míře také krivdy spáchané během války na Židech, je důležitým pramenem k posouzení skutečného postoje státní správy a obyvatelstva k Židům obecně. Je potěšitelné, že v tomto ohledu je k dispozici několik kvalitních výzkumů. Potvrzují laxnost soudů a nízký postih provinilých osob.¹⁶

Mocenské ambice KSČ, Židé a židovská otázka

Komunisté měli fatální vliv na poválečnou rekonstrukci židovského společenství. Vedle požadavků národního státu prosazovali po válce nejvíce socializaci hospodářství. V praktické rovině se samozřejmě jednalo o tendence majetek znárodnit. Myšlenka zestátňování získala své sympatie i v londýnském exilu. Docházelo sice k rozdílům v názorech o jejím rozsahu, dlouho před skončením války však byla brána jako hotová věc. Majetek měl být vrácen pouze sociálně potřebným, dělníkům, zemědělcům, drobným a nanejvýše středním živnostníkům, a to české nebo slovenské národnosti, pochopitelně státně spolehlivým.

Odkažme také na ideologickou rovinu přístupu komunistů k židovské otázce a její transformaci do praxe – komunisté neuznávali Židy jako národ již před Leninovým bojem proti sionistům a židovským socialistům, bundistům. Nebyly to ale pouze ideologické pozice, z nichž vycházel jejich praktický postoj k poválečné židovské obnově. Ideologie KSČ byla v poválečné židovské otázce, stejně jako v ostatních oblastech, vždy uzpůsobena momentální praktické stranické politické linii a potřebě. Tou bylo postupné posilování komunistické moci ve státě s vyhlídkou na její monopolizaci.

Nyní, v momentě osvobození a „demokratické“ politické soutěže, komunisté postavili svoji strategii dosažení cílů na přísné denacifikaci – chtěli se tak co nejvíce vyhranit jako zástupci nadcházející antiimperialistické a rovnostářské společnosti. Nikdo z nich si tak nemohl, ještě více než za války v exilu, dovolit připustit náznak antisemitismu. Ve skutečnosti to byli tedy komunisté, kdo se prezentovali jako nejhlasitější zastánci Židů v roce 1945, tedy vlastně osob židovského původu. Jsou to právě oni, kdo nejviditelněji odsuzují nacistickou rasovou ideologii. V této roli jim pomohla právě internacionální podstata mar-

¹⁶ Srovnej S c h a l l n e r , Dieter: *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945–1948 (komparativní analýza soudních spisů)*. 1. část: Němci. In: Jihlavská archivní ročenka IV/2004. Jihlava 2004, s. 155; B o r á k , Mečislav (ed.): *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*. Praha – Opava 2002. Stručné zhodnocení viz J a n ě í k , D. – K u b ů , E. – K u k l í k , J. ml.: „Avizace“, s. 66 a 67.

xistické ideologie bez ohledu na jejich vyhraněný český nacionalismus. V jejich případě však byl rozpor ideologie s praxí v řešení poválečné židovské otázky také nejmarkantnější.¹⁷

Ani výše uvedené skutečnosti by však nestačily k pochopení poválečného postoje nejsilnější politické síly v zemi k praktické podobě obnovy židovského společenství a pomoci rasově persekvaným osobám. Komunisté svá rozhodnutí důsledně vyvozovali a museli vyvozovat z postojů Moskvy. A postoj poválečného moskevského ústředí k Židům a židovské otázce odrážely zahraničněpolitické snahy SSSR o proniknutí na blízký východ, které zatím měly podobu nevyřešené podpory sionistům v jejich úsilí o židovský stát.¹⁸

Komunisté sami argumentovali především tím, že židovská otázka po válce přestala vůbec existovat nebo alespoň byly eliminovány předpoklady pro antisemitismus. V argumentaci pokračovali následovně: přežil zlomek Židů a tím přestali existovat jako relevantní menšina. Změnil se sociální a politický obsah židovské otázky – válka skutečně dokonala proces „odněmčení“ Židů. Stejně tak vymizely i sociální, hospodářské předpoklady antisemitismu: „...dnes již prostě neexistují židovští kapitalisté až na individuální výjimky.“ Václav Kopecký dodává: „I když se v budoucnu ještě vyskytnou obtíže v jednotlivých konkrétních případech, neexistují již dnes, alespoň ne u nás, závažné, zásadní překážky, které by znemožnily obyvatelstvu židovského původu, aby se vžilo do poměrů a podmínek lidově demokratické republiky, i když se u některých činitelů neprojevuje dostatečné pochopení pro zvláštní situaci spoluobčanů židovského původu“.¹⁹ Jedná se o ideologické stanovisko zastávané také v odpovědích na případné protesty ze Západu, opíraly se o něj i odpovědi na intervence RŽNO – toto stanovisko však neodpovídalo skutečnosti.

Restituce

Pokud se jednalo pouze o domy, živnosti, nejvýše potom o podniky střední velikosti, mohli o ně Židé jako ostatní občané žádat v restituci. Tento proces však fatálně zasáhlo prosazování znárodňování. Snaha znárodňovat majetek byla navíc jednou z forem boje nejsilnější politické strany a jí podřízených odborů o uchvácení moci ve státě. Za vyšší sociální princip se v mnohých případech schovává obyčejná snaha uchvátit majetek a nehlídá se na to, je-li konfiskován nespravedlivě Židovi, který se vrátil z koncentráku.

¹⁷ Nejvíce aktivity v odsuzování antisemitismu projevil ministr informací Václav Kopecký. Ten je iniciátorem vydání brožury *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*. Praha 1945.

¹⁸ Výchozí literaturou v českém jazyce k této problematice je R u c k e r , Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*. Praha 2001. Pro československé prostředí potom D u f e k , Jiří – K a p l a n , Karel – Š l o s a r , Vladimír: *Československo a Izrael 1947–1953: studie*. Brno 1994.

¹⁹ R e i m a n n , Pavel: *Židovská otázka dnes*. Tvorba, roč. XV, č. 32 (7. 8. 1946), s. 505 – 507.

Restituce židovského majetku tak byla principiálně ohrožena hned ve svých počátcích. Zdá se ovšem pravděpodobné, že po roce 1945 vůle k dekonfiskaci arizovaného židovského majetku menších a středních majitelů existovala, a to rozhodně ze strany nekomunistických stran. KSČ neměla prozatím sílu jí zabránit a musela brát ohledy na domácí opozici a samozřejmě na mezinárodní pověst Československa. Restituční zákon (číslo 128/1946 Sb. o neplatnosti některých majetkových-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzcházejících, vyšel dne 16. května 1946) se podle všech pozdějších komentářů stal legislativně vyhovující úpravou restituce.²⁰

Legislativní ošetření problému navrácení majetku nemohlo zabránit šíření neochoty k restitucím. Těm bránily místní úřady a národní správy, které arizovaný židovský majetek po válce převzaly jako německý a spravovaly jej. Podobně reagovaly závodní rady konfiskovaných podniků (podřízované odborům). Úřady si začaly hledat záminku k nenavrácení majetku původním majitelům, a to právě obviňováním z předválečné germanizace. Majetek byl potom prohlášen konfiskovaným jako německý, nepřátelský, dle dekretu prezidenta číslo 108/1945 Sb.

K porozumění, jak se komunisté vyrovnávali s očividným porušováním právního řádu, není od věci znovu ocitovat známé vyjádření Antonína Zápotockého, učiněné po stávce ve Varnsdorfu, kterou vrcholilo v roce 1947 snad nejznámější zneužití restitučního řízení pro komunistický politický boj: „starý předválečný právní řád umožňoval, aby se jednotlivci obohacovali na úkor celku. Nový řád měl zajistit, že naopak nejdůležitější bude zájem celku.“ Zápotocký vyjádřil názor, že soudce se ve varnsdorfské kauze řídil dogmaticky starým právním nazíráním, protože rozhodl ve prospěch kapitalisty. „Soudce se nedopustil porušení zákona, ale neuvědomil si, co vyžaduje nová doba, která nadřazuje zájem národa a veřejnosti nad soukromě-kapitalistický zájem jednotlivce. Tento starý právní názor se ocitá v rozporu s právním názorem novým, a proto vznikla ve Varnsdorfu spontánně stávka“.²¹

Pochopitelně se tak nedělo s poukazem na židovský původ restituentů. V obavě z obvinění z protizidovského jednání posloužilo korektní, leč taktické až alibistické nepojímání Židů jako rasově a obecně vymezované skupiny obyvatelstva. V socialistické rovnostářské společnosti nešlo o to, zda je původní majitel židovského původu, tedy rasově hledisko nacistické, ale zda-li je Němec nebo Čech, vykořisťovatel nebo státu oddaný správce, tedy podle tehdejšího komunistického nazírání jediné správné a žádané hledisko politické.

²⁰ Možnost postihnout legislativní úpravy restituce, jednání o nich a jejich příklady a stav v praxi, dalece převyšuje možnosti a prostor této studie. Podrobný výzkum restitucí židovského majetku provádí v současné době ÚSD – oddělení židovských studií a lze jistě brzy očekávat dílčí precizní výsledky. Přehledným úvodem do problematiky je M e y e r , Peter (ed.): *The Jews in Soviet Satellites, Czechoslovakia*. Syracuse (USA) 1953. Kapitola Restitution: promise and fulfillment, s. 76-92. Dále J a n ě í k , Drahomír – K u b ů , Eduard – K u k l í k , Jan ml.: *c. d.* Podrobný výklad viz BT: O restituci majetku. In: *Věstník*, VIII/6 (3. 6. 1946), s. 43 a 44. Dále K n a p p , Václav – B e r m a n n , Tomáš: *Restituce*. Praha 1946.

²¹ Např. P ě k n ý , Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 373.

Ignorování zvláštního přístupu k Židům a jejich majetkovým nárokům dostávalo znárodněním nový zjištěný rozměr. Promítlo se nejen v jistě přehnaném pojmání Židů jako národnostně neloyalní skupiny podezřelého třídního původu. Vedlo také k hlubšímu odmítání všech skutečností, jež mohly být v protikladu s oficiálním ideologicko-politickým stanoviskem a přiznávalo by Židům skutečně roli specificky poškozené, Československu loajální, skupiny obyvatelstva. Odmítání této nepohodlné koncepce pravděpodobně dále prohlubovalo obviňování Židů ze záporného vztahu k republice a českému národu, a dokonce se poukazovalo na spolupráci s německými iredentisty.

Zde je možné vidět původ snižování jejich utrpení a obviňování, že mnozí Židé naopak využili „zveličované“ persekuce k zisku privilegovaného postavení vycházejícího ze zákona o postavení persekované osoby. Vraťme se k obecně známému projevu Václava Kopeckého v Teplicích – Šanově: „Tito bradatí Šalamounové, tato židovská svoloč, která se teprve v poslední době připojila k domácím nebo zahraničním odboji, nemá přednostního práva podle dekretu 225 před řádnými Čechy“.²² Ministr zde parafrázoval rozšířený argument, že někteří Židé se odkazováním na svoji persekuci dostali k materiálním výhodám a lukrativním postům ve státní správě.

Z citátu je patrné zviditelňování a zpolitizování dalšího stereotypu, totiž popírání účasti Židů na zásluhách o osvobození Československa. Rozšiřování nepravdivých zvěstí o laxním přístupu židovských vojáků v zahraničních jednotkách k jejich bojovým povinnostem apod. mělo zpětně zdůraznit jejich negativní vztah k zemi. O osmdesáti tisících židovských „pasivních“ obětech holocaustu se separátně mluvit nehodilo, ale byly započítávány do celkového počtu všech československých obětí, z nichž tvořili asi 80%. Nyní je též pochopitelné, proč byl rozsah jejich utrpení snižován, např. proč ministr Nosek mluvil o tom, že „někteří z nich“ trpěli „částečně“ nacistickou persekucí.

Závěr

Souhrn představ o Židech, které lze předpokládat u nejširší české veřejnosti po květnu 1945 a které by se mohly v praxi projevit ve vztahu k nim, by mohl vypadat následovně:

Žid není zástupcem žádné národnostní židovské menšiny. Taková totiž neexistuje a podobné nazírání je vůbec nesprávné, vnucené Židům a společnosti norimberskými zákony. Máme co do činění s mnoha národnostně, politicky a sociálně rozdílnými skupinami osob židovského původu, které neměly před válkou ani jednotné zastoupení. Jde pouze o to, zda-li je osoba Němec nebo Čech, podle

²² K projevu ministra informací Václava Kopeckého v Teplicích-Šanově viz Věstník, IX/7 (1. 4. 1947), s. 91. V citované brožůře od Kopeckého (Praha 1945) na s. 11 ale píše: „... byla vyvrácena nejčasněji uplatňovaná pohana [účasti židovských vojáků ve Svobodově armádě – pozn. autora], jako by lidé židovského původu nebyli schopni statečného boje a jako by se službě na bojišti vyhýbali.“

toho, k jaké národnosti se přihlásila v roce 1930. Žid nemůže být posuzován automaticky jako oběť nacismu. Je ale pravda, že osoba židovského původu byla pravděpodobně nacisty z rasových důvodů persekvována, a tudíž je zde předpoklad k protinacistickému smýšlení. Taková osoba mohla být však v emigraci a nic to nemění na skutečnosti, že může být pořád Němcem. Mnohým Židům jsou navíc za války v emigraci cizí české a slovenské snahy o obnovu státu, odboje se příliš neúčastnili, a když ano, tak většinou v kancelářích. Většina z nich otevřeně projevovala svůj německý nebo maďarský původ. Neloajálnost k republice je staršího data, neboť mnoho z nich před válkou nejen němčilo (a maďarizovalo), ale až do poslední chvíle zastávali názory Československu vyložené cizí. Jsou dokonce známy případy spolupráce s SdP a na Slovensku potom s maďarskými iredentisty. Navíc se velká část z nich podílela jako kapitalisté na vykořisťování českých a slovenských dělníků. Obnovený demokratický stát je ovšem vítá zpět do jejich vlasti a odsuzuje co nejdůsledněji nacistický antisemitismus. Židé se proto nemusí bát posuzování dle svého rasového původu. Stát obyčejné lidi v jejich námitkách proti některým Židům ovšem chápe. Židé jsou často cizím živlem a neovládají ani český jazyk. Mnoho jich s odvoláním na persekuci ani nepracuje a čekají, až jim budou přidělena místa v národních správách nebo na úřadech – kam se ostatně mohli dostat už v exilu, místo toho, aby bojovali. Mnoho takových nyní žádá zpět své majetky, které ovšem nabyli před válkou nečestným kapitalistickým způsobem a ignorují tak sociální přeměnu společnosti. V duchu národní a sociální revoluce budou jednotlivě prošetřeni jako ostatní, a to podle toho, jak se chovali před válkou. Bude bráno v potaz jejich přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti a bude po nich vyžadováno osvědčení o státní spolehlivosti, žádají-li zpět svůj majetek apod. Ti Židé, kteří se provinili, budou spravedlivě potrestáni jako kdokoliv jiný.

Rozpor mezi oficiálně deklarovaným přístupem k poválečné židovské otázce, např. odsuzování antisemitismu, by ve srovnání s výše nastíněným vesměs negativním vnímáním Židů, musel být potom značně veliký. Tak by bylo možné závěrem tohoto příspěvku konstatovat, že existovaly silné předpoklady k přítomnosti antisemitismu v poválečné společnosti a že se musely v praxi projevat mnohými přehmaty a vedly k naprosté nemožnosti účinně Židům pomoci v jejich svízelné poválečné situaci. Přestože tomu naznačují mnohé uvedené konkrétní případy, je třeba vzít v potaz zásadní skutečnost, že postavení Židů nebylo ovlivňováno pouze jejich vnímáním napříč společnostmi, resp. předpoklady takového vnímání.

S přihlédnutím k celkové situaci židovského obyvatelstva v zemi je totiž patrné, že většiny Židů se dotklo prohloubení a zpolitizování negativních protizidovských stereotypů jen ve výjimečných případech skutečně fatálně, totiž že mělo podobu opravdového antisemitismu. České země jsou pravděpodobně jedinou částí pozdějšího komunistického bloku, v které se v poválečném období neodehrály protizidovské násilnosti. Pokud se Židé přihlásili před válkou k české nebo slovenské národnosti a byli podobně kulturně a společensky orientováni, a těch byla po válce v rámci zdejšího Židovstva velká většina, neměli výraznějších problémů s navrácením svého majetku, pokud šlo o domy a menší živnosti, případně

jim byly na čas tyto či jiné přiděleny jako národní správy. Mnoho z židovských pamětníků problémy vůbec nereflktuje a značná byla i míra znovuzapojení Židů do hospodářství a života společnosti.

Nesmíme se proto vystavit nebezpečí neúplných závěrů pro neznalost nebo ignorování všech okolností poválečných dějin židovského obyvatelstva v zemi. Při posuzování těchto dějin se totiž jako reálné ukazuje nebezpečí, že bude reflektována pouze určitá část celého dějinného procesu, konkrétně oživení protizidovských stereotypů a atmosféry. To také svádí k nahlížení problému z dnešních postkomunistických pozic až k zaujetí „spravedlivého“ postoje rozhořčenosti nad příkořím, které bylo Židům po válce učiněno. To ale samozřejmě neodpovídá celkové situaci, vede k přijmutí apriorních závěrů a v odborných studiích to může následovně směřovat až ke schematickému snášení důkazů k jejich obhájení.

Znovu je třeba podotknout, že vztah státu a veřejnosti k Židům neurčovaly pouze stereotypy, kterými byli nahlíženi. Nesmí se zapomínat na celou řadu dalších obecných faktorů, které se projevovaly specificky v konkrétních případech. Studium těchto aspektů, jejich podob a vzájemné provázanosti je na svém počátku. Nutným se jeví i porovnání s předválečným politickým a společenským názíráním židovské otázky v československé republice a jeho porovnání se skutečnou praxí v řešení jednotlivých problémů spojených s židovským obyvatelstvem.

Dosud není také např. jasné, jak se po válce protizidovské stereotypy promítaly v různých složkách společnosti a jaký na ně mělo vliv šest let nacistické okupace. Není prozkoumáno, do jaké míry existoval v české veřejnosti jistý soucit s židovským utrpením za války, jaká byla obezřetnost s rozsahem tohoto utrpení a jaké podoby měla případná snaha Židům skutečně pomoci. Pouze v náznacích je znám profit české veřejnosti na arizaci a úschově židovského majetku. Pouze v jednotlivých případech je známo, jak se jednotlivci zachovali při jeho vracení. Tedy celý okruh otázek spojených s česko-židovskými vztahy ještě není dořešen.

Pro posouzení skutečné míry a podoby antisemitismu a pro upřesnění představ o Židech ve společnosti by mělo další historické bádání věnovat zvláštní pozornost rozboru konkrétních případů negativního přístupu místních úřadů a odborů k řešení majetkových nároků Židů. Lze totiž předpokládat, že odpůrci restituce museli stát v jednotlivých případech před dilematem, zda využít ve svém tažení proti židovským restituentům pouze jejich národnostní a sociální denunciaci, či ji případně neprohloubit očekávaným latentním antisemitismem, přítomným ve veřejnosti. Jistě se totiž nabízela možnost denunciovat restituenty i po argumentační linii, Žid rovná se Němec, Němec židovského původu rovná se kapitalista a vykořisťovatel. Pakliže k tomu skutečně v některých případech došlo, zůstává nevysvětlen mechanismus, jak bylo protizidovských vášní sice využito, ale přitom zůstala zachována ideologicky čistá, nikoliv antisemitská tvář. Analýza mnoha desítek úřady a odbory zmařených restitučních řízení je vodítkem k pochopení, do jaké podoby a jakým způsobem jsou tradiční představy o Židech modifikovány poválečnými poměry.

Nelze neopomenout ani vliv obecně demografických a politických pohybů v rámci samotného židovského společenství. Jeho výrazná složka po válce sama

inklinovala ke komunistické straně a své sociální a hospodářské problémy řešila kariérou v jejím aparátu nebo ve státní správě. Minimálně do prvních znatelných projevů totalitaristy komunistů v roce 1947 jim jejich volbu usnadňovalo pročkoslovenské a prosocialistické nadšení, které se u značné a podstatné části z nich projevovalo jako přirozený důsledek nacistické persekuce. Samotná reprezentace židovského společenství vyjadřovala k lidově-demokratickému systému loajalitu a prezentovala se jako strůjce jeho čechizace a socializace. Každopádně se centralizovaný orgán společenství Rada židovských náboženských obcí zasazovala do Února '48 výraznou intervenční politikou o zmírnění následků legislativy poškozující Židy nečeské národnosti, významně pomáhala vylepšit sociální situaci všech Židů a nápomocna se ukázala i v mnohých jiných těžkostech.

Závěrem je důležité zdůraznit, že způsob, jakým byly problémy spojené s židovským obyvatelstvem nahlíženy, se projevoval méně hmatatelně. Důsledkem nepřihlížení ke specifickému postavení, do něhož Židy nacismus uvrhl, a vůbec ignorování Židů jako jedné skupiny obyvatelstva byla řada legislativních ustanovení a nařízení, která potom nebrala ohled na toto zvláštní postavení a různým způsobem nutnou pomoc Židům ztěžovala. V nejobecnějším slova smyslu se dá říci, že tento stav byl způsoben principiálně tím, že u Židů platila presumpce viny pro jejich předválečnou národnostní a hospodářskou strukturu a sami museli individuálně dokazovat, že tomu již v nových poměrech není.

DIE JUDEN UND DIE JUDENFRAGE IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN IN DEN JAHREN 1945–1948

In dem vorliegenden Beitrag versucht der Autor die Umstände zu skizzieren, auf deren Grundlage die Frage beantwortet werden könnte, in welchem Umfang sich die antijüdischen Bekundungen durch die Öffentlichkeit und die Behörden in den Jahren 1945–48 in den böhmischen Ländern von nationalistischen und sozialen Bewegungen quer durch die Nachkriegsgesellschaft abspulen und in welchem Umfang man diese als direkte Bekundungen des Antisemitismus auffassen kann. Die gilt auch für die Frage, in welcher Weise diese miteinander verflochten waren und sich bedingen. Zu diesem Kontext gehören: Öffentlichkeit und Judenfrage, politisches Establishment und Formierung einer offiziellen Haltung zu dieser Frage, die Art und Weise, wie sich das Herangehen und die Haltungen der Politiker und der Öffentlichkeit zum Judentum in der Praxis zeigte, demographische und sekundäre ethnisch-nationale, soziale und politische Veränderungen der jüdischen Gesellschaft selbst und übergreifend die Abwägung der Vielfältigkeit historischer Kräfte, die die jüdische Frage nach dem Krieg als Ganzes gestalteten.